

DOI: 10.33270/03233302.141
УДК 343.98

Психологічна та криміналістична характеристика неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни

СУВОРОВА Анастасія*

здобувач ступеня доктора філософії кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7508-290X>

Анотація. Наукова стаття присвячена поглибленому вивченню питань, пов'язаних із психологічною та криміналістичною характеристикою неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни. Актуальність наукового доробку зумовлена травматичними подіями війни, що впливають на психічний і фізичний стан здоров'я дитини. Наукові напрацювання, висвітлені в цій статті, слугуватимуть підґрунтям для подальших наукових досліджень. Метою статті є дослідження особливостей психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого, який набув психічних і/або фізичних розладів здоров'я внаслідок злочинних дій російських окупантів. Під час дослідження використано систему загальнонаукових і спеціальних методів. Діалектичний метод сприяв висвітленню питань, пов'язаних з об'єктом дослідження в контексті поєднання практичних і теоретичних положень. Історико-правовий метод слугував розкриттю змісту основних понять дослідження. Такі методи формальної логіки, як аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, використано з метою детального дослідження психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни. Наукова новизна полягає в розкритті актуальних і проблемних питань, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування з урахуванням трагічних наслідків, спричинених країною-агресором стосовно українських дітей. Сформульовано комплекс рекомендацій щодо використання аспектів психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого, який унаслідок збройного російського вторгнення отримав травми, що спричинили патологічні зміни його психічного та фізичного здоров'я. Обґрунтовано необхідність обов'язкового врахування під час психолого-криміналістичного дослідження неповнолітнього вказаної категорії його фізичних, психічних, індивідуальних особливостей, пережитої події, ступеня наслідків травмування, соціальної адаптивності тощо. З огляду на те, що від початку повномасштабного російського збройного вторгнення на територію України діти щодня наражаються на психологічне та фізичне насилля з боку окупантів (фізичні знущання, катування, ґвалтування, незаконні утримання, депортація тощо), пріоритетним аспектом держави повинна бути їх захищеність і цілкова безпека. Однак в умовах сьогодення чимало з них не отримують належного захисту й допомоги через неможливість держави вчинити дії, спрямовані на їх визволення з тимчасово окупованих територій. Водночас постійне перебування під психологічним і юридичним тиском російських агресорів провокує різного роду патологічні відхилення психічного та фізичного здоров'я дитини. Аналіз і поглиблене вивчення психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, слід здійснювати у взаємозв'язку з напрямками науки, що досліджують психологічні процеси людини, стан здоров'я та її поведінку. Такий комплексний аналіз особи неповнолітнього потерпілого сприятиме успішному виконанню організаційно-тактичних дій слідчим під час досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження; неповнолітня особа; вади психофізичного розвитку; війна; психологічна характеристика; криміналістична характеристика.

Історія статті:

Отримано: 28.08.2023

Переглянуто: 29.09.2023

Прийнято: 27.10.2023

Рекомендоване посилання:

Суворова А. Психологічна та криміналістична характеристика неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 141–150. doi: 10.33270/03233302.141.

*Відповідальний автор

© Суворова А., 2023

Вступ

Війна є кривавим явищем, що спричиняє непоправні та жорстокі наслідки. З моменту початку збройної повномасштабної війни росії проти України в нашій державі з'являються на світ діти під звуки артилерійських кулеметів, вибухів снарядів, вони вимушені продовжувати своє «існування» в укриттях, підземних приміщеннях, страждати від голоду та спраги, набувати психічних і фізичних травм унаслідок злочинних військових посягань.

Тема кримінальних правопорушень вчинених щодо неповнолітніх під час військових конфліктів в Україні не є широко досліджуваною, оскільки в умовах воєнного стану вона є частково латентною. Основними причинами цього є: 1) нездатність дитини детально повідомити про обставини кримінального правопорушення внаслідок патологічного стану здоров'я; 2) перебування неповнолітніх потерпілих на тимчасово окупованих територіях.

Під час збройних конфліктів суспільство неодноразово поставало перед злочинними посяганнями щодо дітей, і на теперішній час питання особливого захисту неповнолітніх потерпілих набуло міжнародно-правового рівня.

За офіційними даними Генеральної прокуратури України, у 2023 році кількість дітей, які постраждали внаслідок військової агресії росії проти України, становить не менше 1476 осіб, з них найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 462, Харківській – 279, Київській – 128, Миколаївській – 89, Запорізькій – 91, Херсонській – 103, Чернігівській – 71, Луганській – 67, Дніпропетровській – 74 (Juvenile prosecutors...). Станом на сьогодні цифри не остаточні. Триває робота з їх встановлення в місцях ведення бойових дій, на тимчасово окупованих і звільнених територіях.

Безперечно, наслідки війни трагічні. Події негативно впливають на розвиток, стан здоров'я дитини, її функціонування та життєздатність у середовищі, спричиняють руйнацію психоемоційної стійкості, породжують різноманітні психосоматичні захворювання тощо.

З огляду на критичну ланку статистичного дослідження, порушення країною-агресором прав дитини в Україні є актуальним питанням сьогодення, яке слід обговорювати на світовій арені з метою притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності та запобігання поширенню кримінальних правопорушень щодо дітей.

Отже, висвітлення питань, присвячених особливостям психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, є необхідним у реаліях сьогодення, оскільки інформаційна складова зазначеного питання розкриває сутність і зміст глобальної, світової проблематики.

Матеріали та методи

Метою наукової статті є дослідження особливостей психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого, який набув психічних і/або фізичних розладів здоров'я внаслідок злочинних дій російських окупантів.

Питання присвячені дослідженням особливостей психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітніх вивчали такі вчені: В. Гірук «Психолого-криміналістична характеристика процесу формування показань малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів» (Hiruk, 2022, р. 80-84), Ю. Комаринська «Психолого-криміналістична характеристика дітей в умовах кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством» (Komarynska, 2022, р. 893-899), С. Косенко «Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього, потерпілого від сексуального насильства» (Kosenko, 2022, р. 37-41), Н. Рогатинська, Н. Войтюк «Criminology characteristics and prevention of juvenile crime» (Rohatynska, & Voitiuk, 2023, р. 209-214).

Попри значну кількість наукових досліджень із вказаної тематики, вважаємо питання, присвячені дослідженню особливостей психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку, травмованих наслідками війни, є не в повному обсязі розкритими та дослідженими, а, отже, потребують детального вивчення.

Результати й обговорення

Слово «війна» ми могли прослідкувати в історичних книгах, документальних, гостросюжетних фільмах, заснованих на реальних подіях, почути з оповідей родичів і знайомих, які свого часу стали свідками цього непоправного, драматичного явища. В умовах сьогодення це слово є зрозумілим для переважної більшості дітей нашої держави.

Війна – це трагічна подія, яку з 2014 року по теперішній час вимушена переживати українська нація. Унаслідок збройного нападу рф, Україна має катастрофічну руйнацію соціального й економічного розвитку.

Найбільш незахищеними та вразливими у воєнний час є діти, особливо ті, які постраждали від збройних конфліктів і мають негативні, набуті наслідки розладів психічного та фізичного здоров'я.

Постійний страх померти, переживання за життя когось із близьких, напівголодне існування, фізичні та психічні травми, недосипання, психологічне напруження, знущання, тортури, депортації та жорстокі дії окупантів спричиняють погіршення (зупинку) розумового й емоційного розвитку дитини.

Вплив війни на фізичне, психологічне та психічне здоров'я дитини негативно відображається на її майбутньому, оскільки ці травми мають довгострокові наслідки, пов'язані з війною,

які неминуче позначаться на їхньому повсякденному житті.

За офіційними даними, від початку повномасштабного вторгнення в Україні загинуло 480 дітей і 964 – поранено, 405 дітей вважаються зниклими, 744 тис. українських дітей депортовано до країни окупантів (State portal...).

За статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я, через збройні конфлікти у світі близько 10 % людей, які пережили травмувальні події, матимуть у майбутньому серйозні проблеми з психічним здоров'ям, а ще у 10 % спостерігатимуть поведінкові зміни, які заважатимуть їх ефективному функціонуванню в соціумі. Найпоширенішими негативними психічними виявами визначено депресію, тривогу та психосоматичні проблеми (безсоння, різноманітні болі в області спини та живота) (World health...).

Наприклад, дослідження щодо дітей, які постраждали внаслідок ізраїльсько-палестинського конфлікту, доводять поширеність таких посттравматичних стресових розладів: порушення сну, анорексія, страх, спалахи гніву, відволікання, депресія, безпорадність і, навпаки, виражене збудження та гіперактивність (Halytska-Didukh, 2023, p. 61).

У своїй праці О. Яцина зазначає, що психічні розлади поширюються на декілька сфер психіки, а саме: емоційну, особистісну, когнітивну та інші (Yatsyna, 2022, p. 557). Водночас О. Турченко зауважує, що дитина – це індивід і відносить її до групи значного ризику соціальної ізоляції. Вказана категорія особливо вразлива, оскільки не має захищеності та психологічної стійкості відповідно до свого віку в період збройних конфліктів (Turchenko, 2019, p. 12).

Згідно з гірким досвідом країн, які вступали в збройний конфлікт, щонайменше кожна п'ята людина страждає від негативних наслідків для психічного здоров'я, а кожна десята зазнає цих наслідків у середньому або тяжкому ступені. Відповідно до зазначеного, а також з огляду на підвищену емоційну вразливість дітей унаслідок їхньої психічної нестійкості, мобільності та вразливості до зовнішніх впливів, війна руйнує їхню психологічну безпеку й створює загрозу психічному здоров'ю. Слід зауважити, що вона являє собою загрозу (Borshch, 2023, p. 48).

Ті дії, які вчиняє РФ під час війни, суперечать усім міжнародно-правовим домовленостям у сфері захисту дітей.

Для моніторингу, запобігання та припинення злочинів проти дітей під час війни Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй (ООН) визначила шість серйозних порушень щодо дітей у цей період: вбивства, каліцтва та викрадення дітей, сексуальне насильство, вербування окупантами до збройних угруповань, удари по школах і лікарнях, відмова в гуманітарному доступі для дітей (Six grave...).

Однак є і не менш важливі кримінальні правопорушення країни-агресора щодо українських дітей: психологічні знущання, катування, фізичне й психічне насилля, незаконне переміщення, викрадення та депортація тощо.

Викрадення дітей та їх незаконне перевезення в умовах війни – воєнний злочин, у якому присутні елементи геноциду, що породжують у неповнолітніх безліч хворобливих, невиліковних станів.

Долі українських дітей на тимчасово окупованих територіях України й тих, які опинилися далеко від рідних домівок, складаються по-різному. Маленьких українців розміщують у «таборах перевиховання», їх піддають тортурам і психологічному тиску, до них застосовують заходи, спрямовані на примусову інтеграцію в російський соціокультурний простір, а викрадених українських дітей-сиріт незаконно всиновлюють російські громадяни (Potikha, 2023, p. 28).

У діях російських військових присутня не лише інформаційна пропаганда, а й зухвалий цинізм, жорстоке поводження, деградація моральних цінностей, людяності, співчуття, наявні тваринні інстинкти, спрямовані на знищення маленьких українців, що спричиняє непоправні трагічні наслідки.

Наприклад, Херсонська обласна прокуратура стала першою серед регіональних прокуратур, яка здійснює процесуальне провадження у справі про сексуальне насильство на війні з урахуванням інтересів постраждалої та захисту персональних даних, де, за даними слідства, підрозділ підозрюваного з кінця березня 2022 року контролював територію Бериславського району. «Військові росії проводили рейди по домівках, принижували й залякували місцевих жителів. Пізніше, погрожуючи розправою жінці та її дитині, підозрюваний здійснив акт сексуального насильства, тримаючи біля жінки ніж. Надалі він без згоди постраждалої почав проживати в її будинку, погрожував розправою над дитиною. Дитина стала свідком жакливого явища (Murders, rape...).

На думку психологів, діти, які стають свідками зґвалтування своїх близьких родичів, травмуються значно сильніше, ніж самі жертви насилля, оскільки на момент вчинення у дітей захисні механізми не включаються, унаслідок чого відбувається психічна травматизація свідомості, що свідчить про те, що дитині завдано непоправної моральної шкоди, унаслідок чого її слід вважати потерпілою особою.

Масштаби російських звірств величезні. Наприклад, місія навела численні приклади зґвалтування та сексуального насильства щодо жінок і дівчат з боку російських збройних сил. У звіті наведено випадок 23-річної Каріни Єршової з м. Буча Київської обл., яку окупанти викрали, зґвалтували, катували та зрештою розстріляли. У звіті також згадано документ уповноваженого з прав людини Людмили Денісової, у якому зазначено, що 25 дівчат віком

від 14 до 24 років утримували в підвалі в м. Буча Київської обл. та зґвалтували російські військові, дев'ятеро з дівчат завагітніли (Chyzhov, 2017).

З інформаційного простору відомо, що здебільшого подібні правопорушення вчинялися з використанням тканинних і шкіряних поясів, якими окупанти перев'язували руки жертв з метою подолання ймовірного спротиву під час сексуального насилля.

Яскравими прикладами кримінальних правопорушень під час війни в Україні є багато наведених у мас-медіа випадків, у вчиненні яких звинувачують російських військових, зокрема й такі жахливі ситуації, коли мати й дочку було зґвалтовано одночасно, і вони змушені були спостерігати за насильством, яке чиниться над іншою; маленьку дитину гвалтували на очах у батьків, а їх тримали силоміць. Томас Ельберт упевнений, що це є форма тортур. «Вороги катують найскладнішими способами, неймовірно жахливо те, що люди можуть придумати. Жодних обмежень немає», – нарікає вчений. За його словами, «для злочинців мучити інших приносить задоволення. Так вони можуть виплеснути свою ненависть, гнів і лють – на нещастя жертв» (Why soldiers...).

Психіатричні та психологічні дослідження довели, що війна спричиняє довготривалі страждання від таких проблем, як тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, дисоціативні розлади (добро-вільна соціальна ізоляція, деперсоналізація, дереалізація, небажання розмовляти, кататонічний синдром), поведінкові розлади (агресія, асоціальна й злочинна поведінка, схильність до насильства), депресія в матерів у пренатальному та постнатальному періоді тощо.

Деякі вчені проаналізували дослідження про психічне здоров'я дітей, що проводились у таких зонах збройного конфлікту, як Афганістан, Балкани, Ізраїль, Ірак, Камбоджа, Ліван, Палестина, Руанда, Сомалі, Уганда, Чечня та Шрі-Ланка. Науковці дійшли висновку, що психологічні травми, зумовлені війною, мають довготривалі наслідки для дитячої психіки: чим довший конфлікт, тим серйозніші симптоми (The impact...).

Світовій спільності, зокрема й українському суспільству, складно уявити психологічні та фізичні знущання, які випали на тяжку долю маленьких українців, особливо ті трагічні наслідки події, які зруйнували в дитини розвиток особистісних якостей, функціонування розумових здібностей, психофізичних особливостей, і набули тих негативних явищ, з якими їй доведеться навчитися жити щодня.

Психологічна та криміналістична характеристика дітей зазначеної категорії мають суттєве значення для правоохоронних органів, оскільки наразі війна триває, кримінальні правопорушення з боку країни-агресора й надалі вчиняються, і

невідомо ще якій кількості дітей доведеться постати перед наслідками терору з боку окупантів.

Понятійні аспекти визначення психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, варто розкрити в контексті загальнотеоретичних понять.

На думку деяких вчених, криміналістичною характеристикою є інформаційна модель типових ознак певного виду (групи) злочинів, яка відображає закономірні зв'язки між цими ознаками та дозволяє обрати необхідну методику й засоби розслідування (Byshevets, Pohoretskyi, & Serhieieva, 2015, p. 25).

На думку В. Ю. Шепітька, криміналістична характеристика сприяє розробленню деяких методик розслідування, побудові типових програм і моделей розслідування злочинів, визначенню напрямку розслідування конкретного злочину та слугує слідчому своєрідною інформаційною базою, набором відомостей про певний вид злочинів (Shepitko, 2006, p. 12).

Слід додати, що психолого-криміналістична характеристика кримінального правопорушення може стати в пригоді практикам у розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень, зокрема, якщо акцентувати на окремих криміналістично-значущих елементах.

Основним із таких елементів є особа потерпілого, адже відомості про неї будуть використовувати з метою висування слідчих версій, розроблення плану слідчих (розшукових) дій, подальших заходів під час досудового розслідування.

Однак перед слідчими під час досудового розслідування може постати проблематичне завдання, коли потерпілою від кримінальних правопорушень є неповнолітня особа, яка внаслідок зниження функціональних можливостей нервової, зокрема опорно-рухової системи не здатна повною мірою представити власні інтереси, повідомити про деталі вчинення кримінального правопорушення, надати анкетні відомості як свої, так і свідків, очевидців, правопорушника, загалом інформацію, що має суттєве значення. Саме тоді перед уповноваженими особами на здійснення розслідування постає не лише обов'язок забезпечити їх права та інтереси як учасників, а й мати чіткі знання та розуміти ази психолого-біологічних основ, які значно спростять практичну діяльність.

Неповнолітні потерпілі цієї категорії – це особи, які через свій стан не спроможні чинити належний опір – вони є найбільш «легкою здобиччю» для правопорушника (Suvorova, 2022, p. 206-207).

Проте задля того, щоб висвітлити суть і зміст особливостей психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого війною, слід погодитися з думкою Ю. Б. Комарин-

ської, яка зазначає, що зрозуміти характеристики особи потерпілого, його поведінкові особливості, механізм формування поведінки неможливо без залучення знань психології (Komarynska, 2021, р. 84).

На нашу думку, важливим елементом під час розслідування правопорушень щодо неповнолітніх дітей з вадами психофізичного розвитку, травмованих наслідками війни, є вивчення передусім біологічних, психічних, фізичних особливостей дитини, а вже згодом – соціально-демографічних і соціально-рольових ознак, таких, як спосіб життя, та інших.

Поєднання психологічних і криміналістичних знань дадуть змогу уповноваженій особі провести досудове розслідування, визначити організаційно-тактичні аспекти його проведення, окреслити цілі та завдання, зрозуміти психологічні особливості неповнолітнього потерпілого та сформулювати криміналістичні версії.

На думку Ю. М. Черноус, під час проведення вербальних слідчих (розшукових) дій (допиту й одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб) на початковому етапі слідчий передбачає, що прокурор, суддя мають з'ясувати психологічні чинники, завдяки яким буде змога з'ясувати ймовірні причини надання недостовірних показань учасниками кримінального провадження, допомогти пригадати обставини події допитуваних. Окреслені обставини можуть мати різні причини, проте психологічні чинники є підґрунтям застосовуваних тактичних прийомів психології (Chornous, 2020, р. 16).

Водночас В. Ю. Шепітько зазначив, що вивчення особи потерпілого повинно містити:

1) відомості анкетного характеру (стать, вік, місце народження, роботи або навчання, стаж, професія (фах), сімейний стан, наявність родичів);

2) соціально-психологічні дані (тип темпераменту, риси характеру, емоційні вияви, особливості взаємодії (спілкування) в колективі);

3) особливості поведінки – до злочинної події, у момент вчинення злочину, після його вчинення;

4) незалежні характеристики (за місцем роботи чи навчання, за місцем проживання, за показаннями рідних, близьких чи найближчого оточення);

5) соціальні зв'язки (коло спілкування, найближчі знайомі, особливості проведення вільного часу, наявність або відсутність спільного бізнесу, комерційна діяльність, специфіка групової поведінки, бажання вступити до певних мікрогруп);

6) дані про суспільно корисну діяльність, її особливості;

7) матеріальне становище (наявність майна, зокрема й нерухомості, грошових вкладів, джерело збагачення, наявність або відсутність боргових зобов'язань, отримання кредитів і можливість їх погашення);

8) злочинний досвід (наявність або відсутність судимостей, зв'язки з кримінальними угрупованнями, дружні стосунки з особами, яких притягували до кримінальної відповідальності);

9) причини віктимної поведінки (виконання певних професійних функцій; соціальна деформація особистості) тощо (Shepitko, 2008, р. 164-165).

Слід доповнити попередні напрацювання, зокрема деталізувати сутність психолого-криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, що має становити низку важливих даних і відомостей, які доцільно розділити на групи:

1) за характеристикою захворювання (розумові відсталості, фізичні нездатності, психічні патології, психофізіологічні відхилення);

2) за причиною захворювання (унаслідок тривалого психологічного та юридичного тиску, унаслідок тортур і знущання тощо);

3) за критеріями здатності неповнолітнього потерпілого з вадами до усвідомлення, сприйняття навколишнього середовища та індивідуальними можливостями (фізичні недоліки, а саме: порушення опорно-рухового апарату, функцій слуху (глухі та слабочуючі), функцій зору (сліпі та слабозорі), інтелекту та наявність психічних захворювань, серед них діти, які здатні спілкуватися, однак позбавлені рухових можливостей унаслідок хвороби; діти, які не здатні висловлюватися, чути, однак мають змогу самостійно пересуватись і жестикулювати; діти, які мають фізичні та психічні вади в сукупності та не мають жодної можливості будь-яким чином повідомити про вчинене правопорушення стосовно неї тощо);

4) за рівнем соціальної захищеності (дитина, яка має залежно від ступеня втрати здоров'я групу інвалідності відповідно до категорії стану здоров'я; дитина-сирота; дитина, яка має опікуна);

5) за місцем визначеності (дитина перебуває в спеціальному закладі для дітей з особливими потребами, однак має змогу контактувати з іншими індивідами; дитина перебуває в ізолюваному закладі, позбавлена контактування з іншими особами внаслідок своєї хвороби; дитина проживає вдома з батьками чи опікунами; дитина є внутрішньо переміщеною особою тощо).

Слід зауважити, що психологічна та криміналістична характеристика неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку є єдиною системою відомостей щодо загальних рис дітей з вадами, їхніми типовими ознаками, складовими частинами, зокрема містить інформаційну модель, яка відображає закономірні зв'язки між дітьми вказаної категорії та обставинами кримінального правопорушення, сутність якої полягає у визначенні організаційного і тактичного значення з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення (Suvorova, 2022, р. 209).

Слід акцентувати на тому, що механізми психічного та фізичного розвитку неповнолітнього потерпілого зазначеної категорії варто досліджувати крізь призму взаємопов'язаних факторів пережитих подій, що залишились у пам'яті дитини, та майбутніх перспектив, які дитина здатна побачити перед собою.

Наприклад, коли доросла здорова людина визначає важливість особистісного розвитку, то для дитини, яка зазнала трагічних наслідків через війну, ці механізми самореалізації не матимуть жодного значення. Усі нові знання, самовираження, ідеї будуть формуватися на рівні індивідуально-психологічних можливостей.

Здебільшого неповнолітні діти, які мають психофізичні розлади, отримані внаслідок воєнних подій, – тихі, спокійні, боязкі до різких і гучних шумів, сором'язливі, їм складно виявляти всі спектри переживань і емоцій, шукати мотиви урізноманітнення своєї буденності.

Переважає більшість травмованих війною дітей з великими труднощами формують нові соціальні зв'язки, оскільки їм складно планувати й прогнозувати майбутнє, адаптуватися до середовища, вони зосереджені лише на житті «до війни», а майбутні плани викликають відчуття роздратованості та негативні реакції.

Окрім цього, фактором, який визначає психолого-криміналістичні характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, є його постійне місце проживання. Діти, які проживають на території під постійним і тривалим відкритим збройним нападом РФ (у Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській областях), мають найвищий показник стресових травмувань, оскільки щодня перебувають серед звуків обстрілів, вибухів тощо.

На відміну від дітей, які проживають на заході України, де відчуття тривожності та страху можуть викликати лише факт оголошення повітряної тривоги (звук сирени) або відомості із засобів масової інформації, діти східних та південних регіонів України піддаються систематичному тиску та психоемоційному напруженню, що породжує наслідки травматичного розладу здоров'я.

Беручи до уваги значне зниження чисельності населення в східних областях держави, діти, які проживають в ізольованих поселеннях, позбавлені соціальних взаємозв'язків, спілкування з товаришами й однолітками, належного рівня навчання, вияву індивідуальних особливостей, піддаючись цілодобовим збройним тортурам.

Водночас пропонуємо узагальнені нами психологічні реакції дітей різних вікових категорій під час військового конфлікту:

- від 1 до 3 років – виражають страх плачем, мають часту відмову від звичного для них харчування, зміни в режимі дня;

- від 3 до 5 років – мають тривожні, нав'язливі думки, переважно неконтрольоване

вираження емоцій, занадто збуджені, наявні порушення якості сну;

- від 6 до 12 років – виявляють емоції роздратування, гнів, мають істеричну поведінку, зниження рівня здатності запам'ятовувати прості, буденні речі, погіршення дисципліни, порушення сну або взагалі його відсутність;

- від 13 до 18 років – втрачають відчуття базової безпеки, довіри до найближчих людей, набувають відчуття тривожності, панічних атак, відчують злість, дратівливість, мають часту зміну думок, настрою, бажань.

У посібнику з діагностики та статистики психічних розладів «DSM-V» (Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders) окреслено основні діагностичні критерії розладів і їх деталізацію:

- 1) безпосереднє зіткнення (експозиція) зі смертю або загрозою життю (експозиція до травми передбачає одну з таких ситуацій: особисте переживання загрози, перебування у якості свідка, знання щодо надмірних страждань чи смерті близьких і рідних, а також багаторазове зіткнення з нестерпними деталями травматичної події (коли людина бачить руйнації, людські рештки, чує трупний запах тощо));

- 2) інтрузивні симптоми (містять нав'язливі спогади, страшні сни, дисоціативні реакції (флешбеки), сильний психологічний дистрес і фізіологічні реакції в разі зіткнення з нагадуваннями (тригерами) про травматичну подію);

- 3) стійке уникання травматичних спогадів і нагадувань про подію (полягає в докладанні значних зусиль, аби усунути неприємні спогади, думки та почуття, а також ухилитися від зустрічі з людьми та ситуаціями, від розмов і виконання будь-якої діяльності, що так чи інакше нагадують про травму);

- 4) негативні зміни в думках і настрої (пов'язані з витісненням спогадів, спотворенням переконань про саму подію, її причини та наслідки, стійкими негативними емоційними станами, помітним зниженням інтересу до життя та діяльності, відчуттям власної чужорідності та відчуження, а також нездатністю переживати позитивні почуття, наприклад, радість чи щастя);

- 5) помітні зміни в реактивності (дратівливість і спалахи гніву, ризикована та самоушкоджуюча поведінка, надмірна настороженість, перебільшена реакція переляку, проблеми з концентрацією уваги та порушення сну);

- 6) тривалість порушень понад один місяць;

- 7) сильний дистрес і порушення важливих сфер життєдіяльності;

- 8) відсутність зв'язку симптомів із впливом психоактивних речовин чи іншими медичними причинами (Arlington, 2013).

Під час вивчення психологічних і криміналістичних характеристик неповнолітнього вказаної категорії слід здійснювати аналіз комплексно, зважаючи на пережиті події, спричинені травми,

отриманий стрес, наявність патологічного відхилення, причини їх виникнення та шляхи подолання негативних наслідків.

Слід зазначити, що для будь-якої дитини важливим аспектом є відчуття власної безпеки, захищеності й адаптивна соціалізація, що в комплексі здатні покращити стан фізичного та психічного здоров'я неповнолітнього. Тому не слід ігнорувати, зневажати, недооцінювати пережите трагічне минуле дитини, а навпаки – спрямувати дії на моральну підтримку та розуміння, оскільки переважна більшість неповнолітніх тривалий час зазнавала зухвалого цинізму та жорстокого поводження з боку окупантів.

Як правило, рано чи пізно, дитина повертається до добрих стосунків із зовнішнім світом. Час відновлення залежить від важкості ушкодження, здатності дитини справлятися з ситуацією, віку дитини, а головне – від лікування у посттравматичний період. Якщо діти вчасно матимуть необхідну допомогу, то зможуть повернутися до звичайного життя (Shaiuk, 2022, р. 104).

Питання, пов'язані із реабілітаційними заходами та лікуванням у посттравматичні періоди для дітей вказаної категорії, залишаються актуальними в умовах сьогодення та потребують нагального врегулювання на законодавчому рівні.

Резюмуючи, слід зазначити: для слідчого процес досудового розслідування за участю неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку, травмованих наслідками війни, прогнозує низку складнощів, що обумовлені передусім не лише віковою незрілістю дитини, а й психологічними, психічними, фізичними особливостями, трагічними пережитими подіями, рівнем соціальної адаптивності, моральної готовності дитини тощо.

Налагодження психологічного взаємозв'язку з дитиною вказаної категорії – пріоритетне рішення для слідчого, оскільки травмовані війною діти можуть несвідомо, за природнім інстинктом, у всьому вбачати небезпеку для власного життя та висувати перепони на шляху до бажаного для слідчого результату, а врахування психолого-криміналістичної характеристики неповнолітнього зазначеної категорії сприятиме успішному досягненню цілей у кримінальному провадженні.

Наукова новизна полягає у формулюванні комплексних рекомендацій з використання аспектів психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого, який внаслідок збройного російського вторгнення отримав травми, що спричинили виникнення патологічних змін у його психічному та фізичному здоров'ї під час досудового розслідування.

Висвітлено низку актуальних і проблемних питань, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування з врахуванням трагічних наслідків, спричинених країною-агресором стосовно українських дітей.

Обґрунтовано необхідність обов'язкового врахування під час психолого-криміналістичного дослідження неповнолітнього вказаної категорії її фізичних, психічних, індивідуальних особливостей, пережиту подію, ступені наслідків травмування, соціальну адаптивність тощо.

Висновки

Окупанти прагнуть знищити національну ідентичність українських дітей, використовуючи найжорстокіші методи, тим самим створюють пряму загрозу гарантіям конституційних прав України – посягають на життя та здоров'я дітей. Постійне перебування під психологічним і юридичним тиском російських агресорів спричиняє в них різного роду патологічні відхилення психічного та фізичного здоров'я.

Аналіз і поглиблене вивчення психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, слід здійснювати у взаємозв'язку з напрямками науки, що вивчають психологічні процеси людини, стан здоров'я та її поведінку. Таке комплексне вивчення особи неповнолітнього потерпілого сприятиме слідчому в успішному виконанні організаційно-тактичних аспектів під час досудового розслідування.

Лише обізнаність уповноважених суб'єктів на проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень щодо дітей вказаної категорії, їхні вміння, навички, професійна майстерність, почуття людяності та прояв доброти й поваги здатні полегшити процес налагодження взаємозв'язку з мінімізацією ймовірних травматичних наслідків.

Урахування слідчим психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, дасть змогу встановити всі деталі кримінального правопорушення.

Факультативною проблематикою в контексті досліджуваного питання є: пріоритетним аспектом держави повинна бути захищеність і цілкова безпека дітей, однак в умовах сьогодення чимало дітей не отримують належного захисту та допомоги, однією з таких причин є неможливість держави вчинити дії, спрямовані на їх визволення з тимчасово окупованих територій.

На превеликий жаль, світові організації, діяльність яких спрямована на вирішення питань запобігання війні, безвладні протидіяти терористичним актам і геноцидам, що вчиняють російські загарбники стосовно маленьких українців.

Отже, доходимо висновку, що система захисту дітей під час війни не організована належним чином і потребує якнайшвидшого доопрацювання, оскільки саме міжнародній спільноті під силу анулювати російську агресію та мінімізувати ймовірні катастрофічні наслідки, пов'язані з умисним знищенням українських дітей.

References

- [1] Arlington, V.A. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (Fifth Edition). American Psychiatric Association. doi: 10.1176/appi.books.9780890425787.
- [2] Borshch, K.K. (2023). Peculiarities of the manifestation of stress among children in war conditions. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 1, 47-51. doi: 10.32782/psy-visnyk/2023.1.9.
- [3] Byshevets, O.B., Pohoretskyi, M.A., & Serhieieva, D.B. (2015). *Investigation of certain types of crimes*. Kyiv: Alerta.
- [4] Chornous, Yu.M. (2020). Psychological basis of implementation of tactical techniques. *Legal psychology*, 1(26), 13-21. doi: 10.33270/03202601.13.
- [5] Chyzhov, D. (2017). Socio-legal protection of children's rights in the conditions of ATO in Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*, 1, 96-101. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_1_19.
- [6] Halytska-Didukh, T. (2023). Children during the war: psychological consequences and rehabilitation programs after the war in Ukraine. *Current issues of humanitarian sciences*, 67(1), 60-65. doi: 10.24919/2308-4863/67-1-7.
- [7] Hiruk, V.V. (2022). Psychological and forensic characteristics of the process of forming statements of minor victims of violent crimes. *Carpathian Legal Gazette*, 3(44), 80-84. doi: 10.32782/pyuv.v3.2022.18.
- [8] Juvenile prosecutors. (n.d.). Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-452-ditini-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-18213>.
- [9] Komarynska, Yu.B. (2021). Psychological and forensic characteristics of the victim in criminal offenses related to domestic violence. *Legal psychology*, 2(29), 82-90. doi: 10.33270/03212902.82.
- [10] Komarynska, Yu.B. (2022). Psychological and forensic characteristics of children in the context of criminal offenses related to domestic violence. *Innovations and prospects of world science: Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference* (pp. 893-899). Vancouver, Canada: Perfect Publishing.
- [11] Kosenko, S. (2022). Criminological characteristics of a minor victim of sexual violence. *Topical issues of improvement of forensic and law enforcement activities: proceedings of the International science and practice conference* (pp. 37-41). Kropyvnytskyi, June 24, 2022). Kropyvnytskyi: Tsentrl.-Ukr. Vyd-vo.
- [12] Murders, rape, torture. *Radio Svoboda*. (n.d.). Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/amp/novyny-pryazovya-trybunal-haaha-putin/32292306.html>.
- [13] Potikha, O.B. (2023). Fate of Ukrainian children in the temporarily occupied territories of Ukraine. *Military conflicts and man-made disasters: historical and psychological consequences: proceedings of the 3th International of science conference* (pp. 27-30) / A.A. Kryskov, N.V. Habrusieva (Ed.). Ternopil: V.A. Palianytsia.
- [14] Rohatynska, N., & Voitiuk, N. (2023). Criminology characteristics and prevention of juvenile crime. *Actual problems of law*, 1, 209-214.
- [15] Shaiuk, O.Ya. (2022). Peculiarities of psychological trauma of children in the conditions of war. *Transformational processes of the social and humanitarian sphere of modern Ukraine in the conditions of war: challenges, problems and prospects: materials of the International. science and practice conference* (pp. 105-106). Ternopil: Univer. dumka.
- [16] Shepitko, V.Yu. (2006). *Investigation of crimes in the sphere of economic activity: separate forensic methods*. Kharkiv: Pravo.
- [17] Shepitko, V.Yu. (2008). The identity of the victim in the system of forensic characteristics of crimes. *Problems of legality*, 93, 168-174.
- [18] Six grave violations against children during the war. How children became prime targets in armed conflicts. (n.d.). Retrieved from <https://www.unicef.org/stories/children-under-attacksix-grave-violations-against-children-times-war>.
- [19] State portal "Children of War". (n.d.). Retrieved from <https://childrenofwar.gov.ua>.
- [20] Suvorova, A.O. (2022). Forensic characteristics of a minor victim with disabilities of psychophysical development. *Current issues of criminology and forensic examination: materials Inter-departmental science and practice conference* (pp. 206-210). Kyiv. Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/245fff0d-6ef1-436c-b9c9-b265c1930fc5/content>.
- [21] The impact of war on children's mental health. (n.d.). Retrieved from <https://warchildhood.org/ua/impact-ofwar-on-childrens-mental-health>.
- [22] Turchenko, O.H. (2019). The child's right to safety during armed conflict. *Political life*, 2, 6-14. doi: 10.31558/2519-2949.2019.2.1.
- [23] Why soldiers rape and kill in war: psychologists about crimes. (n.d.). Retrieved from <https://ukraina.postimees.ee/7510462/chomu-soldati-na-viyni-gvaltuyut-i-vbvayutpsihologi-pro-zlochiny>.
- [24] World health report 2001 - Mental health: new understanding, new hope. (2001). Geneva: Switzerland; World Health Organization.
- [25] Yatsyna, O.F. (2022). The impact of war on mental health: signs of psychological traumatization of children and adolescents. *Scientific perspectives*, 7(25), 554-567. doi: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567.

Список використаних джерел

- [1] Arlington V. A. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fifth Edition. American Psychiatric Association, 2013. doi: 10.1176/appi.books.9780890425787.
- [2] Борщ К. К. Особливості прояву стресу серед дітей в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 1. С. 47–51. (Серія «Психологія»). doi: 10.32782/psy-visnyk/2023.1.9.
- [3] Бишевец О. Б., Погорецький М. А., Сергеева Д. Б. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. Київ : Алерта, 2015. 536 с.
- [4] Чорноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13–21. doi: 10.33270/03202601.13.
- [5] Чижов Д. Соціально-правовий захист прав дітей в умовах проведення АТО в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 96–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_1_19.
- [6] Галицька-Дідух Т. Діти під час війни: психологічні наслідки та програми реабілітації після війни в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 67. Т. 1. С. 60–65. doi: 10.24919/2308-4863/67-1-7.
- [7] Гірук В. В. Психолого-криміналістична характеристика процесу формування показань малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3 (44). С. 80–84. doi: 10.32782/pyuv.v3.2022.18.
- [8] Ювенальні прокурори. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-452-ditini-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-18213>.
- [9] Комаринська Ю. Б. Психолого-криміналістична характеристика особи потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством. *Юридична психологія*. 2021. № 2 (29). С. 82–90. doi: 10.33270/03212902.82.
- [10] Комаринська Ю. Б. Психолого-криміналістична характеристика дітей в умовах кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Innovations and prospects of world science : Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference*. Vancouver, Canada : Perfect Publishing, 2022. С. 893–899.
- [11] Косенко С. Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього, потерпілого від сексуального насильства. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 24 черв. 2022 р.). Кропивницький : Центр.-Укр. вид-во, 2022. С. 37–41.
- [12] Убивства, зґвалтування, тортури. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/novyny-pryazovu-a-trybunal-haaha-putin/32292306.html>.
- [13] Потіха О. Б. Долі українських дітей на тимчасово окупованих територіях України. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки* : зб. тез III Міжнар. наук. конф. (Тернопіль, 20–21 квіт. 2023 р.) / упоряд. : А. А. Криськов, Н. В. Габрусєва. Тернопіль : Паліяниця В. А., 2023. С. 27–30.
- [14] Rohatynska N., Voitiuk N. Criminology characteristics and prevention of juvenile crime. *Actual problems of law*. 2023. Vol. 1. P. 209–214.
- [15] Шаюк О. Я. Особливості психологічної травми дітей в умовах війни. *Трансформаційні процеси соціально-гуманітарної сфери сучасної України в умовах війни: виклики, проблеми та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 2–3 черв. 2022 р.). Тернопіль : Універ. думка, 2022. С. 105–106.
- [16] Шепітько В. Ю. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія. Харків : Право, 2006. 624 с.
- [17] Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 93. С. 168–174.
- [18] Шість тяжких порушень щодо дітей під час війни. Як діти стали передовими мішенями у збройних конфліктах. URL: <https://www.unicef.org/stories/children-under-attacksix-grave-violations-against-children-times-war>.
- [19] *Державний портал «Діти війни»*. URL: <https://childrenofwar.gov.ua>.
- [20] Суворова А. О. Криміналістична характеристика неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Міжвідом. наук.-практ. конф. Київ, 2022. С. 206–210. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/245fff0d-6ef1-436c-b9c9-b265c1930fc5/content>.
- [21] Вплив війни на психічне здоров'я дітей. URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health>.
- [22] Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 6–14. doi: 10.31558/2519-2949.2019.2.1.

- [23] Чому солдати на війні гвалтують і вбивають: психологи про злочини. URL: <https://ukraina.postimees.ee/7510462/chomu-soldati-na-viyni-gvaltuyut-i-vbivayutpsihologi-pro-zlochini>.
- [24] World health report 2001 – Mental health: new understanding, new hope. Geneva : Switzerland ; World Health Organization, 2001.
- [25] Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7 (25). С. 554–567. doi: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567.
-

Psychological and Forensic Characteristics of a Minor Victim with Disabilities of Psychophysical Development, Traumatized by the Consequences of War

SUVOROVA Anastasiia

Researcher for the Degree of Doctor of Philosophy of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7508-290X>

Abstract. The scientific article is devoted to an in-depth study of issues related to the psychological and forensic characteristics of a minor victim with disabilities of psychophysical development, traumatized by the consequences of war. The relevance of the research work is due to the traumatic events of the war, which affect the mental and physical health of the child. The scientific developments highlighted in this article will serve as a basis for further scientific research. The purpose of the article is to study the peculiarities of the psychological and forensic characteristics of a minor victim who acquired mental and/or physical health disorders as a result of the criminal actions of the Russian occupiers. Research methods. A system of general scientific and special methods was used. The dialectical method contributed to the elucidation of issues related to the object of research in the context of a combination of practical and theoretical provisions. The historical-legal method helped to reveal the content of the main concepts of the study. The methods of formal logic, in particular, analysis, synthesis, deduction, induction, analogy contributed to a detailed study of the psychological and forensic characteristics of a minor victim with disabilities of psychophysical development, traumatized by the consequences of war. The scientific novelty consists in the disclosure of topical and problematic issues aimed at increasing the effectiveness of pre-trial investigation bodies, taking into account the tragic consequences caused by the aggressor country in relation to Ukrainian children. A set of recommendations on the use of aspects of the psychological and forensic characteristics of a minor victim who, as a result of the armed Russian invasion, received injuries that led to pathological changes in his mental and physical health, was formulated. The necessity of mandatory consideration during the psychological and forensic investigation of a minor of the specified category of his physical, mental, individual characteristics, experienced event, degree of consequences of trauma, social adaptability, etc. is substantiated. Conclusions. Since the beginning of the full-scale armed invasion of Russia on the territory of Ukraine, children are daily exposed to psychological and physical violence by the occupiers: physical abuse, torture, rape, illegal detention, deportation, etc. The priority aspect of the state should be the protection and complete safety of children, however, at present, a considerable number of children do not receive adequate protection and assistance due to the inability of the state to take actions aimed at their liberation from the temporarily occupied territories. Actually, the constant stay under the psychological and legal pressure of the Russian aggressors provokes various pathological deviations in the child's mental and physical health. The analysis and in-depth study of the psychological and forensic characteristics of a minor victim with disabilities of psychophysical development, traumatized by the consequences of war should be carried out in connection with the directions of science that study psychological processes of a person, his state of health and his behavior. Such a comprehensive study of the identity of the minor victim will help the investigator in the successful implementation of organizational and tactical aspects during the pre-trial investigation.

Keywords: criminal proceedings; a minor; disabilities of psychophysical development; war; psychological characteristics; forensic characteristics.